

Helena Kovářová

ORCID: 0000-0001-7868-6362

Muzeum Komenského v Přerově

CESTY ČESKÉHO UČITELE A ŘEDITELE ŠKOLY FRANTIŠEK SLAMĚNÍK VE FOOTSTEPS KOMENSKÉHO V POLSKU A NIZOZEMSKU, KDYŽ JE POTVRZENÍ ZÁVAZKY K KOMENIOLOGII

TRAVELS BY THE CZECH TEACHER AND SCHOOL HEADMASTER
FRANTIŠEK SLAMĚNÍK IN THE FOOTSTEPS OF COMENIUS
IN POLAND AND THE NETHERLANDS AS EVIDENCE
OF COMMITMENT TO COMENIOLOGY

DOI: 10.5604/01.3001.0013.6264

Anotace: Na přelomu 19. a 20. století stoupal zájem o odkaz Jana Amose Komenského. Byly publikovány základní monografie a studie, ale v jeho biografii zůstávalo mnohé neobjasněno, ani soupis jeho děl nebyl úplný. Hledáním nových faktů, které by přispěly k rozřešení některých sporných otázek, se zabývali kromě historiků také někteří učitelé, pro které byl Komenský velkým vzorem. K nim patřil i František Slaměník, zakladatel nejstaršího Muzea Komenského. Tento příspěvek podrobně pojednává o jeho zprávách ze soukromých zahraničních cest do míst spojených se životem Komenského. Slaměníkovy texty jsou zajímavým dokladem dobového komeniologického diskurzu poslední čtvrtiny 19. století s přesahem do počátku 20. století.

Klíčová slova: Jan Amos Komenský, František Slaměník, komeniologie, cestování, Naarden, Leszno

Abstract: At the turn of the 20th century, the interest in John Amos Comenius' legacy was on the rise. While various basic monographs and studies were published at the time, his biography still contained a lot of uncertainties and the list of his works was incomplete. In addition to historians, some teachers who admired Comenius engaged in searching for new facts that would contribute to answering some issuable questions. One of them was František Slaměník, the founder of the oldest Comenius Museum. This paper focuses in detail on Slaměník's reports from his private travels abroad to places linked to Comenius' life. Slaměník's texts are interesting evidence of comeniological discourse in the Czech lands at the last quarter of 19th century with overlap to the beginning of 20th century.

Keywords: John Amos Comenius, František Slaměník, comeniology, traveling, Naarden, Leszno

Úvod

Oslavy 300. výročí narození Komenského v roce 1892 vyvolaly velký zájem o jeho život a dílo ze strany odborné i laické veřejnosti v českých zemích. Komeniologickému bádání dodaly výrazný nový impulz. Hlavním pořadatelem oslav v březnu 1892 v Přerově, městě Komenského studií a jeho prvních pedagogických zkušenosti, byl ředitel školy František Slaměník. Byl příliš zaneprázdněn organizačními záležitostmi, a nemohl proto přijmout ve stejnou dobu pozvání k účasti na slavnostním odhalení pomníku Komenského v holandském Naardenu. Doufal, že se s představiteli Naardenu setká v srpnu 1892 při druhé oslavě Komenského, která se konala v Přerově spolu s učitelským sjezdem, ale přišla jen omluvná zdravice. Slaměník proto začal uvažovat o vlastní návštěvě „místa všem Čechům posvátného“, mimo oficiální slavnosti.

František Slaměník (1845–1919), tento učitel, ředitel školy a redaktor pedagogického časopisu „Komenský“, založil v roce 1888 vůbec první muzeum věnované Komenskému a jednotě bratrské. Patřil k popularizátorům díla a myšlenek Komenského, byl zasvěceným průvodcem expozic, stejně jako zdatným rétořem při veřejných vystoupeních. Své sbírky rozšiřoval díky spojení s domácími i zahraničními antikváři, nové kontakty a přírůstky do fondů si přivážel ze svých četných cest. Jeho záliba v cestování byla v počátcích jeho profesní dráhy limitována nedostatkem finančních prostředků. Podnikat častější zahraniční cesty mu umožnily teprve příjmy z privátního doučování žáků, později z časově náročné redakční přípravy časopisu „Komenský“ (Slaměník, 1907: 158 a 379), který nesl podtitul „Týdeník vychovatelský, věnovaný učitelstvu našemu jakož i přátelům školství a milé mládeže naší“. František Slaměník se zabýval mimo jiné spornými otázkami ze života Komenského. Své badatelské úsilí v českých archivech se rozhodl rozšířit také na zahraniční instituce. Na svých soukromých cestách pátral po dokladech ze života Učitele národů. Své poznatky záhy publikoval v pedagogickém časopise „Komenský“, který redigoval. Později také v dalších novinách a časopisech.

Slaměník a polská města

Jako člen Comenius Gesellschaft navštěvoval schůze společnosti, např. ustavující 1891 v Magdeburg, v říjnu 1893 v polském Lešně, 1896 v Berlíně. V Lešně, ve městě, kde Komenský dlouhá léta žil, navštívil Roberta Frommbergera, místního evangelického pastora. Ten mu ukázal archiv a provedl jej

kostelem, kde působil Komenský. František Slaměník se seznámil i s mladším duchovním Wilhelmem Bickerichem, aniž tušil, jak důležité bude toto setkání v budoucnu.

Do Lešna se vrátil v roce 1906, kdy podnikl okružní cestu po trase Praha, Liberec, Herrnhut, Görlitz, Wrocław, Leszno, Poznań, Toruń, Elbląg, Malbork, Gdaňsk, Berlin a Leipzig, Praha. Jeho cílem byla místa spjatá s českými nekatolickými uprchlíky (generacemi od 16. do 18. století). Slaměník velmi intenzivně prožíval setkání s obnovenou jednotou bratrskou. Jeho líčení pobytu v Herrnhutu je silně citově podbarvenou a vztahy mezi příslušníky církve líčeny jako téměř ideální křesťanské společenství. Ředitel tamního bratrského archivu a člen Comenius Gesellschaft, Josef Müller, mu umožnil studium nejvzácnějších exemplářů sbírky. Slaměníka zaujal starý tisk vydaný jednotou bratrskou s vlastnoručními poznámkami Jana Blahoslava.

Další zastávku si Slaměník naplánoval ve Wrocławu, kde si chtěl prostudovat bývalou knihovnu Karla staršího ze Žerotína. Znal její soupis pořízený moravským historikem Bédou Dudíkem roku 1877. Doufal, že i on bude mít možnost studovat tento významný fond, které byla od roku 1641 uložena na evangelické faře kostela sv. Magdaleny, a odtud přešel do městské knihovny. Slaměníka zde provázal nejprve mladý úředník, který o Žerotínově knihovně nic nevěděl. Avšak ve snaze ukázat nejvzácnější exempláře mu předložil bratrský kancionál ve vazbě s rodovým znakem Žerotínů. Knihovník pak vysvětlil, že rodová sbírka nezůstala pohromadě, ale byla tematicky rozřazena. Slaměník z ní pořídil a publikoval popis komeniologických rukopisů: *Truchlivý, Přemýšlování o dokonalosti křesťanské, Centrum securitatis, O truchlivém a smutném, Labyrint světa a lusthauz srdce* (Slaměník, 1906: 602) a několika dalších tisků, kromě děl Komenského také kancionálů jednoty bratrské. Jinak odkazoval na práci Bedy Dudíka, který získal pro svůj studijní pobyt podporu moravského zemského výboru. Slaměník si cestu financoval sám a velmi litoval, že se nemohl zdržet déle.

V Lešně navštívil svého známého Wilhelma Bikericha, tehdy již prvního pastora chrámu sv. Jana, člena Comenius Gesellschaft a nadšeného komeniologa. Mimo jiné přeložil Komenského spis o zkáze Lešna, který vyšel tiskem roku 1904. Z kostelního archivu Slaměník na místě přepsal dokument *Agenda k svěcení biskupů*, dále ve své stati uveřejnil výběrový seznam starých tisků jednoty bratrské a komeniologických rukopisů.

Jeho pozornost ale byla soustředěna na rukopis *Liber foundationum donationumque in Bohemia* z 16. století, který prohlížel již roku 1893. Hned z něj publikoval Komenského přípis z roku 1670 o hrobech rodičů a sester.

Tomuto dokumentu přikládal Slaměňík mimořádný význam a díky vstřícnosti pastora Bickericha si jej vypůjčil do Přerova, kde se za něj písemně zaručila městská rada. V letech 1907 a 1908 pořídil jeho kompletní přepis, který je dodnes součástí fondů Muzea Komenského v Přerově. Jen si Slaměňík nemohl pomoci a v názvu vyměnil slovo Bohemia za Moravia. O rukopise později informoval širokou veřejnost v celostátních i regionálních novinách.

Protože si Slaměňík nedomlouval návštěvy archivů a knihoven předem a vyjíždět mohl jen o prázdninách, stalo se, že v Poznani a Elbinku byli správci těchto institucí také na cestách a on se k dokumentům a starým tiskům vůbec nedostal.

Slaměňík poprvé v Naardenu (1902)

Slaměňíka zajímala otázka místa narození a úmrtí Komenského, stejně jako přesná poloha jeho hrobu. Ve dnech 20.–31. 7. 1902 podnikl první cestu do Amsterdamu a Naardenu po okružní trase: Halle, Magdeburg, Hannover, Amsterdam, Naarden, Aachen, Köln am Rein, Düsseldorf, Frankfurt am Main, Würzburg, Nürnberg. O své zážitky se podělil se čtenáři časopisu „Komenský“ (zejména učiteli) hned na podzim téhož roku v sérii článků na pokračování. Stejně jako jeho ostatní cestopisné črty obsahovala i tato velmi různorodé informace, jako například popis krajiny, dopravních prostředků, gurmánských zajímavostí, potíže při shánění ubytování, ale také historický exkurz navštívených měst. Nejdůležitějším prvkem byly odborné komeniologické informace a doslovné rešerše místních pramenů.

V Naardenu Slaměňík nejprve vyhledal pomník, který charakterizoval jako „hromadu kamenů skalních“ a přirovnal k „Husovu kameni“ v Kostnici (/Slaměňík, 1902: 570). Domníval se, že pomník byl postaven nad hrobem Komenského. Tento omyl vycházel z článku jednoho z účastníků slavnosti v Naardenu otištěného dne 31. 3. 1892 v jednom z nejrozšířenějších českých deníků. Neznámý autor napsal: „Náhrobek Komenského zanešený v hrobní knize pod číslem osmým, zůstal však na témže místě a dnes zdvihá se nad ním důstojný pomník, a místo okolní od kasáren počínaje, proměněno v úhledný park.“ (Oslava, 1892: 3) Další periodika tuto chybnou informaci přebírala.

Slaměňík se teprve při setkání se starostou Naardenu Wesselingem dozvěděl, že hrob se nachází v jiné části města. Dále navštívil bratry Roepperovy, synovce Jacoba Philippa de Roepera, notáře, který v rejstříku hrobů objevil zápis o pohřbu Komenského v místě označeném číslem 8. Ti vlastnili svazek dokumentů, z nichž Slaměňík vybral dvě listiny z 18. 12. 1871,

a jejich doslovené opisy uveřejnil ve svém cestopise. Jednalo se o notářsky ověřená prohlášení stavitelů Bartolomea a Hermanna van Rhijn o pravosti náhrobního kamene označeného číslicí 8. Zedničtí mistři van Rijn prováděli úpravy bývalého valonského kostela po jeho začlenění do areálu kasáren. Podle ministerského nařízení z 10. 3. 1861 byly všechny staré náhrobní kameny vyzvednuty a použity jako materiál na vydláždění průchodu do kasáren. V prosinci 1871 byla kamenná deska s číslicí 8 na přání pana Roepera a s povolením příslušných úřadů z chodby kasáren vyzvednuta a listinou opatřenou pečeti ověřena její autenticita. Slaměník si prohlédl i samotný náhrobek, kamennou plotnu s arabským číslem 8, která se nacházela v bytě jednoho z bratrů Roeperových v Naardenu. Slaměník do textu zařadil také graficky přesný opis z registru pohřbů někdejšího valonského kostela týkající se místa č. 8 a výpis z pokladní knihy o přijetí 15 zlatých za pohřeb Komenského.

Obsah registru pohřbů někdejšího valonského kostela publikoval v českých zemích již v roce 1874 historik Jaroslav Goll v Časopise Musea království Českého. Faksimile dokladu obdrželi i účastníci slavnosti v březnu 1892. Také Slaměníkovi darovali bratři Roeperovi jeden opis.

Po studiu dokumentů ze sbírky bratrů Roeperových chtěl Slaměník spatřit skutečné místo, kde se nachází hrob Komenského. Díky přímělu svých průvodců mohl vstoupit do kasáren, do budovy bývalého valonského kostela a napsal proto: „Já jsem skutečně stál nad hrobem Komenského!“ (Slaměník, 1902: s. 600). Na druhou stranu byl zděšen skutečností, že zde byli ubytováni vojáci. Situace se během následujících dvaceti let příliš nezměnila, jak je známo z reportáže pražského, německy píšícího reportéra Egona Erwina Kische otištěné v Prager Tagblatt dne 25. 12. 1926.

Vzhledem ke krátkému času, který se Slaměník v červenci 1902 rozhodl v Amsterdamu a Naardenu strávit, se nemohl věnovat dalšímu bádání. Po návratu domů se ve sporu o místo Komenského úmrtí přiklonil na stranu těch, kteří pochybovali o převozu mrtvoly z Amsterdamu do Naardenu (Němečková, 1962: 41–42). Slaměník věřil, že Komenský onemocněl a umřel v Naardenu. Své mínění ale změnil, když si rok poté přečetl reprodukci dopisu Komenského z 2. 11. 1670 psaného v Amsterdamu. Kvůli zmínce o těžké nemoci nepovažoval Slaměník jakoukoli Komenského cestu za pravděpodobnou. Nadále zůstalo záhadou, proč byl pohřben v Naardenu.

Znovu v Naardenu (1908)

V roce 1908 podnikl Slaměník druhou cestu do Holandska po trase: Bregenz, Constanze, Schaffhausen, Stuttgart, Karlsruhe, Heidelberg, Mainz,

Lüttich, Antwerpen, Rotterdam, Haag, Scheveningen, Amsterdam, Naarden, Kassel, Eisenach, Regensburg, Nürnberg. O své zážitky se podělil se čtenáři ve Věstníku Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě a text o rok později vyšel jako samostatná publikace.

V Heidelbergu navštívil knihovnu, kde jej knihovník dr. Wille nechal nahlédnout do tištěné edice univerzitních matrik. U zápisů z 19. 6. 1613 a 20. 9. 1613 našel jméno Joannes Amos, Nivanus, Moravus (Slaměník, 1909: 11–12). Podle sdělení dr. Wille, zapisovali studenti do matriky vždy své rodiště, proto pokládal Slaměník tento důkaz za rozřešení dlouholetého sporu o místo Komenského narození. Jeho hypotéza vyvolala diskusi o hodnověrnosti tohoto argumentu. Jak se později ukázalo, místo rodné obce mohli studenti udávat také své bydliště. Slaměník proto v článku z roku 1916 uveřejněném v „Monatshefte des Comenius-Gesellschaft“ (1916), stejně jako ve fejetonu v periodiku „Zlatá Praha“ (1917) a „Lidové noviny“ (1911) konstatuje, že „otázka: Brod či Nivnice? I nadál zůstává nezodpovězena“.

V Amsterdamu se Slaměník vyptával na důvod různého místa úmrtí a pohřbu Komenského. V městském archivu žádnou stopu nenašel. Od Karla Bähra, kněze reformovaného chrámu na Dam, se dozvěděl, že v minulosti mívaly zámožnější rodiny hrobky mimo Amsterdam, a to kvůli vysoké hladině spodní vody. Tuto teorii mu potvrdil také G. J. van Roeper z Naardenu. Doplnil, že de Geerové údajně měli hrobku, do níž mělo být uloženo i tělo Komenského, v nedalekém Crailoo. Záměr byl na poslední chvíli zmařen kvůli nějaké epidemii v Amsterdamu. Pan Roeper si však nemohl vzpomenout na zdroj svých informací. Slaměník tento údaj považoval za nejpravděpodobnější vysvětlení a šířil jej dál.

V roce 1908 si Slaměník prohlédl také naardenské muzeum Komenského a velmi podrobně vystavené sbírky, mezi nimi i registr pohřbů se záznamem o Komenského hrobu, popsal. Vynucené předání knihy do muzea těžce nesli původní majitelé, rodina Roeper ů. Ti nadále vlastnili náhrobní desku s číslem 8. V roce 1902 byla ještě opatřena notářskými pečeti kvůli osvědčení její pravosti, v roce 1908 byla pevně přichycena ke kamennému podstavci, tak aby byla důstojně vystavena pro přicházející návštěvníky.

Několik měsíců po návratu z Holandska dostal František Slaměník návrh na její zakoupení, ale požadovaná cena byla příliš vysoká. Také město Naarden chtělo kamennou plotnu zařadit do svých sbírek, ale nemohlo akceptovat požadovanou cenu 1500 holandských zlatých. Vztah rodiny Roeperovy k naardenskému muzeu byl velmi špatný, proto cenu silně nadsadili. Za ponechání desky v Naardenu se přimlouval i Ludwig Keller z berlínského

Comenius-Gesellschaft. Nakonec se konala v květnu 1909 v Amsterdamu dražba, v níž o desku usiloval zástupce Naardenu a Národní muzeum v Praze, které zastupoval pan E. W. Moes. Vyvolávací cena 100 holandských zlatých se vyšplhala na 575 zlatých, v přepočtu 1 200 rakouských korun. Deska pak byla dopravena do Čech a dlouhou dobu vystavena v budově Národního muzea. Na základě této události vznikl článek v populárním časopise Zlatá Praha, kde byly uveřejněny také reprodukce kresby kostelíku a fotografie desky (Fabian, 1910: 117–118).

Dne 25. 3. 1911 přednášel Slaměník o svých návštěvách Naardenu a svých vědomostech o hrobu Komenského a jeho náhrobní desce na v Praze na Staroměstské radnici. Jeho přednáška byla uveřejněna v deníku „Lidové noviny“ jako fejton na pokračování. Slaměník byl pevně přesvědčen o tom, že hrob Komenského byl zničen vlhkostí půdy a již nemůže být znovu vypátrán. Proto navrhoval, aby byla místnost nad hrobem upravena na kapli přístupnou z ulice Klosterstraat. Vyzýval zemskou vládu království českého, vládu v Holandsku a další instituce, aby se zasadily o zřízení této památky. Sám Slaměník se již nemohl v této věci více angažovat. Jednalo se o jeho poslední cestu, další mu zdravotní potíže znemožnily. K Slaměníkovým zprávám z Naardenu se čeští badatelé vraceli po roce 1918, kdy se zintenzivnilo hledání Komenského hrobu. Po otevření mausolea v Naardenu upadly Slaměníkovy zprávy v zapomnění.

Závěr

František Slaměník má velké zásluhy v oblasti budování muzejní sbírky a popularizační činnosti. Ovšem co se týče jeho zahraničního komeniologického bádání, nemělo jeho studium dostatečnou hloubku, aby mohl přinést zásadní informace. Soustředil se na drobné detaily v Komenském životě, ale jeho postup je diskutabilní. Kvůli finanční tísní rodičů nezískal v mládí vyšší vzdělání a svůj hendikep později vyrovnal četbou a samostudiem. Naučil se také několik jazyků. Chyběly mu však základy vědecké metodologie, což se projevilo například snahou vypátrat důvod různého místa úmrtí a pohřbu Komenského vyptáváním se u současníků, kteří nemohli být pamětníky. Dále jeho pečlivá logistická příprava okružních cest nezahrnovala dohodu s archivy a knihovnami, proto se mu nepodařilo do některých fondů ani nahlédnout. Pro tyto návštěvy si vyhrazoval poměrně krátký čas, neboť pro své cesty neměl jiné než vlastní finanční zdroje. Přitom velkou část jeho prostředků odčerpávaly nákupy do sbírek muzea.

Jeho texty publikované na pokračování v časopisech a denním tisku byly směsicí cestopisných, historických a odborných informací, což ze současného pohledu ztěžuje orientaci v nich. Na druhou stranu v době vzniku nebylo cestování do zahraničí rozšířené a běžně dostupné všem vrstvám obyvatel, proto byly jeho příspěvky pro čtenáře velmi přínosnou četbou. Dnes jsou Slaměnkovy články především zajímavým dokladem dobového komeniologického diskurzu, svědectvím snahy získat nové poznatky a sdílet je s co nejširším publikem. Zejména jeho cesty do holandského Naardenu a polského Lešna zprostředkovaly českému prostředí důležité dokumenty a reálie, které byly doplněny zasvěceným komentářem.

Literatura

- Dudík, Beda. *Karl's von Žerotín böhmische Bibliothek in Breslau: die Forschung durchgeführt mit Unterstützung des mährischen Landesausschusses*, Praha 1877, s. 60.
- Fabian Václav, *Hrob Komenského v Naardenu*, „Zlatá Praha“, R. 27: 1910, nr 10, s. 117–118.
- Goll Jaroslav, *Příspěvky k životopisu Komenského*, „Časopis Musea království Českého“, R. 48: 1874, nr 2–3, s. 259–277.
- Kisch Egon Erwin, *Komenskys Grab im Kasernarrest*, „Prager Tagblatt“, R. 51: 1926, nr 303, s. 4–5.
- Komenský Jan Amos, *Die Zerstörung Lissas im April 1656. Mit geschichtlicher Treue erzählt von Comenius, aus dem Lateinischen übersetzt von W. Bick-erich*, Leszno 1904, s. 23.
- Muzeum Komenského v Přerově, kolekce František Slaměník, numer inwentarzewy AP 47/537.
- Němečková Jaroslava, *Učitel František Slaměník zakladatel Muzea Komenského v Přerově*, Přerov 1962, s. 70.
- Oslava Jana Amose Komenského, Oslava Komenského v Holandsku*, „Národní listy“, R. 32: 1892, nr 91, s. 3.
- Slaměník František, *Hrob Komenského*, „Lidové noviny“, R. 19: 1911, nr 102, s. 1–2; nr 108, s. 1–2; nr 110, s. 1–2; nr 113, s. 1–2.
- Slaměník František, *K hrobu Komenského*, „Komenský“, R. 30: 1902, nr 36 a 37, s. 513–517; nr 38 a 39, s. 533–537; nr 40, s. 553–556; nr 41, s. 567–571; nr 42, s. 584–587; nr 43, s. 598–602; nr 49, s. 696–700; nr 50, s. 711–715; nr 51, s. 728–734.
- Slaměník František, *Kde zemřel Komenský?*, „Komenský“, R. 31: 1903, nr 32, s. 17–19.
- Slaměník František, *Lešenská kniha fundací*, „Lidové noviny“, R. 22: 1914, nr 24, s. 1–3.

- Slaměník František, *Neuere Nachrichten über Comenius*, „Monatshefte des Comenius-Gesellschaft“, t. 25 (neue Folge tom. 8), 1916, z. 5, s. 158–167.
- Slaměník František, *Nynější stav bádání o Komenském*, „Zlatá Praha“, R. 34: 1917, nr 14, s. 162–163; nr 15, s. 174–175.
- Slaměník František, *Po druhé k hrobu Komenského*, Brno 1909, s. 28.
- Slaměník František, *Po druhé ke hrobu Komenského*, „Věstník Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě“, 1908–1909, nr 8, s. 540–544, 567–570, 589–592, 610–613, 638–641, 662–665, 683–685.
- Slaměník František, *Po stopách Komenského a exulantů*, „Komenský“, R. 34: 1906, nr 35–36, s. 529–533; nr 37–38, s. 553–558; nr 40, s. 598–604; nr 42, s. 628–634; nr 44, s. 660–664; nr 46, s. 692–698; nr 48, s. 725–729; nr 50, s. 756–760; nr 51, s. 773–780.
- Slaměník František, *Vzpomínky starého učitele*, Zábřeh 1907, s. 416.
- Slaměník František, *Z lešenské knihy rukopisné*, „Přerovský Obzor“, R. 7: 1916, nr 213, s. 2–3; nr 214, s. 2–3; nr 236, s. 2.